

ПРОБЛЕМИ ТВОРЧОСТИ.

„Як ратуватися серед сучасного життя? Перед його злобою, перед тим, що воно висмоктує з наших грудей все гарне, все дитяче, всю віру і свіжість душі, а кидає нас на поталу зневіри? Куди йти, коли кожна дорога стережена? стережена людьми, що не дають нам вийти по-за звичайний круг, не дають нам скупатися в соняшних красках іншого світа, де ми могли б назад відродитися? — Світить мені ясний ідеал королівства душі. Посеред черні та поганства йти буду гордо; слина тих, що з п'яним сміхом та злобою накидуватимуться на мене, не діткне мене; не поваляє мене болото їх річей гидких. Вічно молодий обтрушувати буду з себе те, чим схочуть поваляти мене їх нечестиві думки, їх отруйливий віддих. У серед нечестивости йти буду до свого царства. Новий огонь загориться в мені, і як жертва горіти буде ясным, тихим полум'ям на хвалу цьому божеству гарно величньому. Про змучення забуду, про слабкість забуду, скупаний у прекрасному світлі; не буде нарікання ані плачу душі. Прийде святість і оглядання вічної краси — буде в тому чистому огляданню повна щасливість і не заворушиться ніяка негідна думка. Ах, душе моя! Коли станеш сильна і ясна сама собою, щоб серед гамору черні ти не чула крику, а бачила лиш своє радісне королівство та сяєво краси?“

Такі і подібні монольоги можна почути в тайних закутинах душі людини, якій приходить страждати під обухом сучасности. І що значить той дитячо-наївний голос, який ми чули в наведеному уривку, що значить та зневіра в сучасне життя, і якась неозначена, слабосильна туга за новим ідеалом? Чому криється людина з вищими духовими потребами, з потребами естетичними перед загальним, чому сама, для себе тільки хоче того утопійного царства? Взагалі — про що свідчить той голос?

Передовсім — я думаю — про упадок творчости, про обниження артизму у творців самих і загалу до рівня тільки забавки; про утрату змислу для дійсної культури і про те, що хвилі філістерства грозять залити всі пристані сучасної творчости. Про те, що творець перестав бути тим, що читає в минувшині і теперішности та показує шлях в будучину, — а став співати ради приємности ситих і багатих; про те зрештою, що творчість в погорді у загалу. Вже Ніцше замітив, що в наш вік праці штука має значінне лиш остільки, оскільки стає забавкою з *конечности*, що тепер естетичну потребу в вищому стилі відчувають тільки виїмкові одиниці. Забрало спеціальної атмосфери, навіяної подувами творчости, а тільки в такій атмосфері можуть зродитися великі люди і великі думки. Одним словом — творець мусів

серед таких обставин сучасної філістерської культури скапітулювати, мусів признати себе безсильним, немічним. Дійсність давить його занадто, він довше її терпіти не може. І тому ідеали, які він кладе собі, виходять по-за обруб життя. Вони мають передовсім заспокоїти містичну потребу його душі, яка зневірена в житті, шукає єдиної утіхи в чомусь надприродньому, необнятому, таємному. „Як банкрут товариства — пише Стріндберг в „Interno“ — я відроджуюся в іншому світі, куди за мною ніхто не може піти. Колись незначні випадки притягають до себе мою увагу, мої нічні сні прибирають форму передчуття, я вважаю себе відокремленим і *моє життя проходить в іншій сфері*“. І та містична потреба модерної творчости, в якій бачить Мержековський, потребу сучасної людини взагалі, це може найкращий об'яв декадентизму, розбиття та браку сил в новій творчости. Той брак організуючої сили у письменників веде одначе дальші наслідки за собою: ослабленне і зник самостійної творчости і стилю, а відтак еkleктизм. Творець не уміє і не може вже держатися власними силами, являється неначе прогульковцем по найріжнородніших епохах і народах, шукаючи все чогось свіжого, нового, екзотичного, щоб убило пустку його душі та нудьгу. І таке прийшло до занепаду творчої думки на всіх полях, — лишилися тільки одиниці, які змагаються з тим духовим омертвіннем. Таким чином і виявляється *конечність іншої естетичної культури* для творчости, культури, яка вивела б нас знову на свіже повітря, дала нам знов *здоровле душі*.

Отже відносно тієї нової естетики всяка інша, шкільна, солодково-філістерська тратить всяку вартість, коли втратила всякий вплив на життя і не вміє скріпити його підвалин. Нова мусить зайняти її місце. Станути мусить передовсім лікарем покаліченої душі людської, лікарем життя, а відтак будівничим нових життєвих вартостей, які могли б вияснити та поглибити весь зміст життя. Носителі тієї естетичної культури, творці в повнім того слова значінні, відзначаються передовсім свідомістю своєї праці; вони розуміють, що являються творцями *культури*, що в праці коло розвою людства вони перші робітники. Почутте тієї свідомости є неминуче, обов'язкове, від якого не ухляється ніякий дійсний творець. „Артист — каже німецький естетик Фолькельт — як я собі його представляю в звязку з культурним життям, кермується гарячою потребою працювати за посередництвом своєї штуки над самовихованнем людства. Він не може зробити инакше, як хіба дати свої твори на услуги величньому змаганню людства до всього доброго і чистого, великого і свобідного. Почутте гарячої боротьби і змагань моральних так тісно ввійшло в його природу, що він навіть у своїй артистичній творчости сам собою йтиме тільки в напрямі ідеальних життєвих вартостей“. І коли творці

всіх віків переймаються тими ідеалами, то праця їх всіх йтиме в одному напрямі, і всяка правдива творчість простуватиме до того самого найвищого свого ідеалу: до зображення — як каже Рескін — високої людини — я додам: до витворення працею віків такої атмосфери, в якій та *висока людина* дійсно могла б жити. Ідеал великої та гармонійної індивідуальності стояв все перед очима тих творців, для яких штука була не тільки метою для здобуття популярності — так само, як думка про ідеальний устрій держави займала всіх правдивих законодавців. За такою гармонійною людиною тужив в XVІІІ ст. Руссо, коли перенявся протестом проти існуючого суспільного ладу, за ним тужив олімпієць Гете, творячи свого Фауста та Вільгельма Мейстера, за ними тужив філософ Шопенгауер і Ніцше. І сучасний російський естетик А. Луначарський правдиво малює дійсний ідеал всякої естетики, коли каже: „Ідеал індивідуальності, прекрасної в своїх бажаннях, творчої і жаждучої все нового життя для людства, ідеал громади таких людей, в котрій боротьба поміж людьми приймає характер суперництва, в досягненню різними дорогами однієї мети — *оце естетичний ідеал в широкому розумінні*, тому, що нас насамперед охоплює почування його краси, та мрія, краща над усе“. В тому Ніцше і бачить вагу поета, як показчика будучности, що він творить — як колись артисти творили образи богів — образ гарної людини, і вишукує ті місця в модерному світі, де в житті була б можлива така велика душа. Оттаку естетичну культуру, проповідувану її творцями, я маю на думці, — її потреба являється великою для всіх, хто не загубив ще своєї душі в службі так званої життєвої практики, хто не став ще людиною, яка кермується тільки досвідом та поклоняється грубому матеріалізму.

Бо користь, яку ми можемо мати від служення такій культурі, не матеріальна, не дається обчислити на гроші. Але з неї маємо те, чого за гроші не дістанеш. У такій творчості єсть пожива для душі, єсть поміч в боротьбі з усяким лихом, в боротьбі за ідеали, до яких стремиться людство. Вона прикрашує нам життя, вирівнює людську природу, очищує її з бруду та зла, якого що-дня стільки набирається на себе в житті, — одним словом, — перебудовує цілком наші душі, кладучи на руїнах філістерства, фальшу, конвенціональності та моральної гнилі новий світ, осяяні яким ми починаємо бачити в житті змісл, починаємо розуміти істину. Тоді ота нова людина в нас являється рівновагою поміж життям, думкою та бажаннями — дає нам не тільки ідеальність, але й силу та здоровля душі, погоду духа.

Тільки творчість, основана на такій естетичній культурі зможе впливати на життя у відповідному напрямку, отже мати вартість, бо життя видвигає в даному часі певну думку, ідею, змагання. Воно дає тій ідеї рацію, без якої вона являється анахронизмом, абстрак-

цією, яка не має тривких основ та фундаменту, предметом дисертацій кабінетних учених. Що більше оцінку всякої думки дає житте само: о скільки вона відповідає потребам часу, його характерові, о скільки її шукають люде данного часу, щоб придбати собі підстави для кращого розвитку своєї природи — о стільки та думка й має вартість, стає реальною, видимою силою в житті, стає ідеалом. Зовсім природно, що всякий ідеал, щоб він був користний, цеб-то щоб він був дійсною силою, движущою покоління, мусить виходити тільки з життя, мусить звертатись до життя, кінцеву свою ціль покласти в ньому. Чим більше численними нитками він звязаний з ним, чим більше одиниць буде з глибин своєї душі кликати за ним і прагнути його, як мандрівник прагне води в літню спеку, тим більше сила його виявиться жизненою, тим більше він покажеться здібний, щоб перетворити людські душі, дати їм відповідний напрям.

Тому питаємо при оцінці всякої ідеології перш всього: що зродило її, і куди вона стремиться? які потреби *життя* зможе вона заспокоїти, і що вона дає *людині*? Чи зможе вона устояти дійсно супроти своїх завдань, чи дійсно зможе стати силою? І щоб визначити штуці ролю її в житті, треба поставити до неї ті питання. Тоді кожний зможе відповідно до своїх потреб сказати про її значінне та її вартість. Тільки треба завжди відганяти від такої розмови купців-крамарів і тих, що хочуть міряти все т. зв. тверезим розумом. Вони своєму *чоловікові* говорити не дають, за них говорить тільки вага і досвід. Так як би лиш купець і всякий тверезий чоловік доходили до щастя! Так як би досвід дійсно робив чоловіка мудрійшим, давав йому змогу панувати над життям! Як би той тільки був справдішнім, серйозним чоловіком, котрий скаже: не треба робить добра ближньому, бо він не поратує нас в нещастю; я заручив за нього і мусив сам платити; не треба займатися такою літературою, ані наукою, ані штукою, бо вони хліба не дадуть; так вчить досвід.

Отже коли розбіраємо питанне відносин штуки до життя, то перше всього спинитися треба над тим чим-може бути і є штука для одиниці людської. О скільки вона зможе, що так скажу, виховати одиницю, дати напрям усій її діяльності, — це найважніше питанне. В тому впливі її на одиницю, в вироблюванні великих індивідуальностей виявляється найкраще, чим вона єсть, як елемент, скажім — чисто *культуральний*. Світ, в який переносить нас творчість — це широке житте, за яким можемо стежити і вслухуватись, як в загальний його гомін, такі в поодинокі голоси, тихі думи великих творців-анакхоретів, що мріяли про величність душі людської та могучність людського духа. Являється очам нашим задушевна мрія всіх віків, всіх поколінь людських, що усвідомлювали собі свої стремління культуральні —

образ найкращої людини, людини одноцільної та гармонійної в своїх почуваннях і ділах, яка не попадаючи в колізію ані з загалом, ані сама з собою, могла б вистарчити сама собі, бути щаслива сама собою! І ця сфера, в яку переносить нас творчість, не може не зробити великого впливу на життя окремих одиниць, які починають зрікатися свого життя попереднього і виходять на бойовище, до боротьби за ту вимріяну людину, плисти до берега утопії. Тут штука йде ще зовсім *в парі з релігією*, являється неначе *носителькою нової моралі* в житті. Це не буде ніяким новим і сміливим твердженням, коли згадаємо, що перше становище людини до штуки все виходило з почуття подиву чогось величавого, майже святого, до чого мимоволі людина починає молитися в своїй душі, що перше її вражіння приходить як об'явлення чогось надприродного, таємного, яке до ґрунту може перемінити нас. І отсей блиск світла серед темноти, цей настрій, який охоплює душу людську при першому зіткненні з твором штуки, це внутрішнє богослуження — *innerer Gottesdienst*, як казали німецькі романтики — є тим, що можна б назвати релігійною стороною штуки. Тут вона впливає сама собою, своїм зближенням тільки, своїм подивом. Людина перероджується внутрішньо, чує в собі прихід чогось нового, стає іншою. Що це значить? Це значить, що кожний твір штуки має в собі якийсь таємний наказ, якесь післанництво до душ, якийсь поклик — як всяка релігія накликає до нової моралі. І каже Джон Рескін, що кожна велика штука, кожний правдиво-великий її твір являється якимсь покликом! І людина той поклик починає реалізувати сама в собі передовсім. Приймаючи нову релігію, починає в подробицях будувати себе, свого чоловіка в собі на ново. Різьбить свою душу, плекає свої почування, витончує свій смак до всього гарного, доброго і правдивого неначе прилагоджується до приходу самого Бога! „Очевидно — каже Jean Paul, говорячи про моральну грацію грецької поезії — поезія не виповідає своєї моральної сили тим, що викидає дзвінкі сентенції, але своїм живим з'ображенням, в якому моральний змісл скривається подібно як по-за механізмом світової машини скривається світовий дух та свобода — в образі невидимого Бога, що мусить над грішним свободним світом, який сам сотворив, панувати“. І усвідомлюючи в собі стремління до того ясного ідеалу, який несвідомо кладе печать на всіх правдиво великих творах людського духа, здобуваємо собі те становище, з якого людина бачить все життя не як нуждений фарс і воно стане набирати зміслу в тім, що кожна одиниця має змогу стремитись до щораз більшого *самодосконалення*; з творів всіх великих геніїв буде спливати на неї, що раз більше світло, в якому побачить, що в людини є сила, щоб спрвадити високі постаті ангелів на землю, коли тільки вона виробить в собі досить моральної сили, яка робила

би її відпорною супроти всякої порочности та гріху землі. Таким чином творчість являється в житті одиниці великою реальною силою, коли усвідомлює її в стремлінню до витворення в собі святого, мудреця і артиста, які по бажанню Ніцше були б завершенням культури і виявили силу людського генія.

А відтак штука, як один з моторів самого широкого життя, штука, що промовляє вже не лиш до одиниці людської, але до загалу.

Тут вона стає елементом *наскрізь революційним*, коли почне голосити нові правди, нові кличі. Вона неначе сторожить над цілим життям, говорить про потреби часу. Де починається розлад і дезорганізація у всьому житті, де підвалини його починають гнити і де відчувається дух гнилі та порохна, там вона зсилає блискавку і палить руйновища, стає голосною трубою і кладе підвалини новому життю, вносить свіжу струю. Кожна нова генерація, кожний новий напрям сповняє один супроти другого таку роль. Нова нищить традиції старої, валить її богів, позбавляючи їх сили в дійсному житті, і лишаються храми порожніми; а тим часом *будується новий світогляд*, який стає домогтися влади для себе, стає обхапувати що-раз ширші верстви, що-раз ширші займає круги. Одначе як там, де творчість промовляла до душі одиниці, не могла вона бути дидактикою, так тут, впливаючи на найширші круги життя, не може вона *стати тенденцією*, свідомим бажанням творців, які убирають тільки певні нові постуляти, думки, питання в поетичну форму. Тут знов у творчості, свідомої своєї сили та великого завдання, — *будити закаменілі сумління та прорубувати шлях для величних подвигів* — те стремління з'явиться в такій формі, що не треба його окремо формулювати у відозві, в програмі. Програми придержуються тільки творці пересічні, обмежені в своїх силах та безсильні, яким і здається, що виповнюють завдання дійсної великої творчості, коли вкладають тенденцію, і які хочуть бути більшими, як мають на те сили творчості. Отже правдива творчість стаючи провідницею нового життя, нових життєвих ідеалів, значить переходячи безпосередно в життя, не може затратити ніяким чином свого характеру, який і дає їй спеціальну вагу — характеру чогось несвідомого, що переходить як віра в душі інших, характеру необмеженої елементарної течії, яка становить власне душу творчості, а не дається сформулювати в ніяку програму. Тільки така творчість і може виходити з дійсних потреб життя і тільки така може мати над ним силу.

Обидві штуки — старинна і новочасна — не однаково стоять на своєму становищі до життя. Те, що колись було дійсністю для тамтої, тепер для цієї є тільки мрією. Щоб Тіртеї піснею спричинився дійсно до побіди і щоб знов місто Одиссея оборонилося чудовою грою на інструментах музичних та співом від ворогів, — як розказує Геродот —

цього не буде. І того не буде, про що мріяв Вагнер: щоб вернулися часи грецької драми, коли весь наряд збірався в театрі, коли найбільше артистичну штуку розумів кожний. Для цього завелика різниця поміж старинним чоловіком, що був натурою наскрізь гармонійною, цеб-то умів жити дійсністю і в ній виявляти свої божественні думи — сучасну людину дійсність мучить, вона в ній стражде; щоб могли в ній жити, вона мусить піднести її наперед до ідеалу. Коли з тої гармонії та єдності думок і почувань старинного грека могла виходити поезія наскрізь об'єктивна, рівна в своїй наївності та обмеженості, то поезія нова стає більш вибухом почуття одиниці, яка не можучи собі поради з дійсністю, стремиться що раз більше в безконечність, в необмежені простори. Там природа, як вірно замічає Шопенгауер — існувала сама для себе, не брала ніякої участі в діяльностей людей — тут вона сумує або тішиться разом з людиною — одиницею. Отже з самої природи річі — нова поезія, нова штука мусить взяти на себе ще одно завдання, мусить перше всього вирівнувати ті прірви поміж життям та думкою, які потворилися в нові часи, мусить задовольняти — що так скажу — *метафізичну потребу* сучасного розбитого, зневіреного в свої сили чоловіка, виповнити його тугу за богом, який би став його силою та гармонією.

З усього дотепер сказаного виходять ясно самі собою ті постуляти, які ми маємо класти до творців і до штуки. Творець не може стояти тільки на становищі обсерватора життя. Саме реалістичне його зображене, сама репродукція — отже те становище, на якому стоїть і досі, за малими винятками — українська література єсть тільки першим ступнем, першим моментом в творчості, єсть тільки пасивним відношенням до життя! Творець мусить мати широку *артистичну культуру*, щоб усвідомити собі ті великі завдання і те важне становище, яке займала й займає штука в житті. А тоді сама творчість не буде обмежуватись на самій т. зв. літературі, цеб-то на кількох десятках людей, що пишуть поезії, романи і драми. Вона мусить мати під собою сильний культурний ґрунт, щоб в відповідному моменті не лишитися по-заду життя, а світити йому попереду. Щоб бути об'явом всіх нез'ужитих на буденну працю сил людини, об'явом надвишки всієї життєвої енергії, а з другого боку тим, чим є, прим., монольоґ у драмі — думою про непевну будучність, забезпеченням себе перед можливими небезпеками, певного рода відпочинком перед битвсю, — до того повинна вона сама стремитись. Отже мусить бути передовсім серйозною в відношенню до себе і других, не сходити на фарс, або забавку для поодиноких людей. В приготуванні тої возвищеної атмосфери серед загалу, у вихованню одиниць і цілих поколінь в тім напрямі, щоб зробити їх серця здібними до прийняття та плекання в собі всього гарного, радісного і величнього, лежить і найбільша місія кожної штуки.

Оскільки вона в силі її (в певних обставинах) виповнити, остільки більше приготований ґрунт для *приходу геніїв* — достояння і чести всього роду людського. „А коли є люде — кажи Jean Paul — в яких інстинкт божественного відзивається виразніше та більш голосно, як в других; коли він навчає в них дивитися на все земне (а не як у других — все земне навчає його); коли він дає погляд на цілість і опановує її: то *гармонія і краса обох світів* заясніє знов, і зробить її цілостю, бо супроти божественного є лиш єдність і немає ніякої противорічivosti в частях. І це єсть геній; а поєднане обох світів є так зван. ідеал. Тільки при помочі карт неба можна построїти карту землі; тільки через наше горішне становище (бо долішне перетинає завше небо на дві половини широкою землею) повстає перед нашими очима ціла куля неба, а куля земна буде вправді мала, але буде в ній плавати кругла і ясніюча“.

М. Євшан.

ДАВНІЙ ОБРАЗ.

В споминах ніжних дивних іділій
Привид чудовий ясно встає, —
То пережите в юності милій
Щастя мое.

Чую, я чую давню розмову, —
Ллється в повітрі тихо вона,
Капає, ллється словом по слову
Дивна мана.

Бачу я, бачу постаті чудову...
Плещуть по серцю хвилі жалю!
Давнього щастя полум'я знову
Я розпалю.

Поки не прийде спокій глибокий,
Поки не схилить сон голови, —
Стій одинокий, привид високий,
Мій вартовий!

Давнього щастя привид могильний,
Повний отрути, повний жалю,
Стій, мій безтільний, мрійно-свавільний,
Жаль я стерплю.

ГР. ЧУПРИНКА.